

S:t Eriksområdet i Bista

Arkeologisk utredning etapp 1 och 2

Bista 16:1 m.fl.
Kalmar socken
Håbo kommun
Uppsala län
Uppland

Ellinor Sabel

S:t Eriksområdet i Bista

Arkeologisk utredning etapp 1 och 2

Bista 16:1 m.fl.
Kalmar socken
Håbo kommun
Uppsala län
Uppland

Ellinor Sabel

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2021

Samtliga foton av Ellinor Sabel.

Omslag: Reidar Magnusson kontrollerar schakten vid objekt 1.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande 736148 och 736149.

ISBN 978-91-7453-661-4

Tryck: JustNu, Västerås 2021

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning och bakgrund	6
Målsättning och metod	7
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Genomförande	9
Utredningsresultat	9
Tolkning och utvärdering	13
Referenser	14
Kart- och arkivmaterial	14
Otryckta källor	14
Litteratur	14
Tekniska och administrativa uppgifter	15
Bilagor	16
Bilaga 1. Schakttabell	16
Bilaga 2. Schaktplaner	17

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har under hösten 2017 utfört en arkeologisk utredning etapp 1 och 2 strax söder om Bålsta tätort i Kalmar socken, Håbo kommun. Huvuddelen av området, cirka 25 hektar, har tidigare genomgått en frivillig utredning etapp 1 (Hermodsson 2011), men sedan dess har ytterligare ytor på cirka 2,7 hektar tillkommit vilka, inom ramen av detta uppdrag, nu utretts. De nytillkomna ytorna har genomgått en kartanalys samt inventerats i fält. Den arkeologiska utredningen föranleddes av att Bista Mälarstad AB planerar för bostäder inom området. Sedan arbetet utfördes har tidigare Fornminnesregistret (FMIS) övergått till Kulturmiljöregistret (KMR) och nya fornlämningsnumreringar införts (tabell 1).

Vid den tidigare etapp 1-utredningen identifierades, i kartanalysen, två backstugor och, vid fältinventeringen, ett boplatssläge samt en möjlig stensättning. Dessa har inom ramen för etapp 2 prövats genom utredningsgrävning.

I uppdraget ingick kart- och arkivstudier samt fältinventering av de nytillkomna ytorna, fältinventering samt utredningsgrävning i anslutning till de två markeringarna för backstugorna Kalmar 186 och Kalmar 187, utredningsgrävning av objekt 1 (boplatssläge) samt partiell avtorvning och grovrensning av objekt 2 (möjlig stensättning).

Vid utredningsgrävningen kring Kalmar 186 och Kalmar 187 samt vid boplatssläget objekt 1 framkom inga anläggningar eller fynd av antikvariskt intresse. Lägesmarkeringarna för de två backstugorna i Kulturmiljöregistret (KMR) bedöms antingen vara felaktiga eller så är backstugorna borttagna utan att spår kan iakttas och objekt 1 bedöms inte utgöra en fornlämning. Spår efter Kalmar 186 och Kalmar 187 eftersöktes i det omgivande skogsområdet men stod inte att finna, dock var området stundtals mycket tätt bevuxet av kraftiga snår vilka bidrog till att en fullständig inventering inte gick att utföra.

Vid den partiella avtorvningen av objekt 2 kunde det konstateras att objektet utgörs av en i det närmaste cirkulär, cirka 6 meter stor stensättning. Då inga andra gravar kunde identifieras i närheten tolkas objekt 2 som en ensamliggande grav och områdesmarkör. Den bör under järnåldern ha varit synlig från den då närbelägna Kalmarviken. Objekt 2 bedöms utgöra en fornlämning.

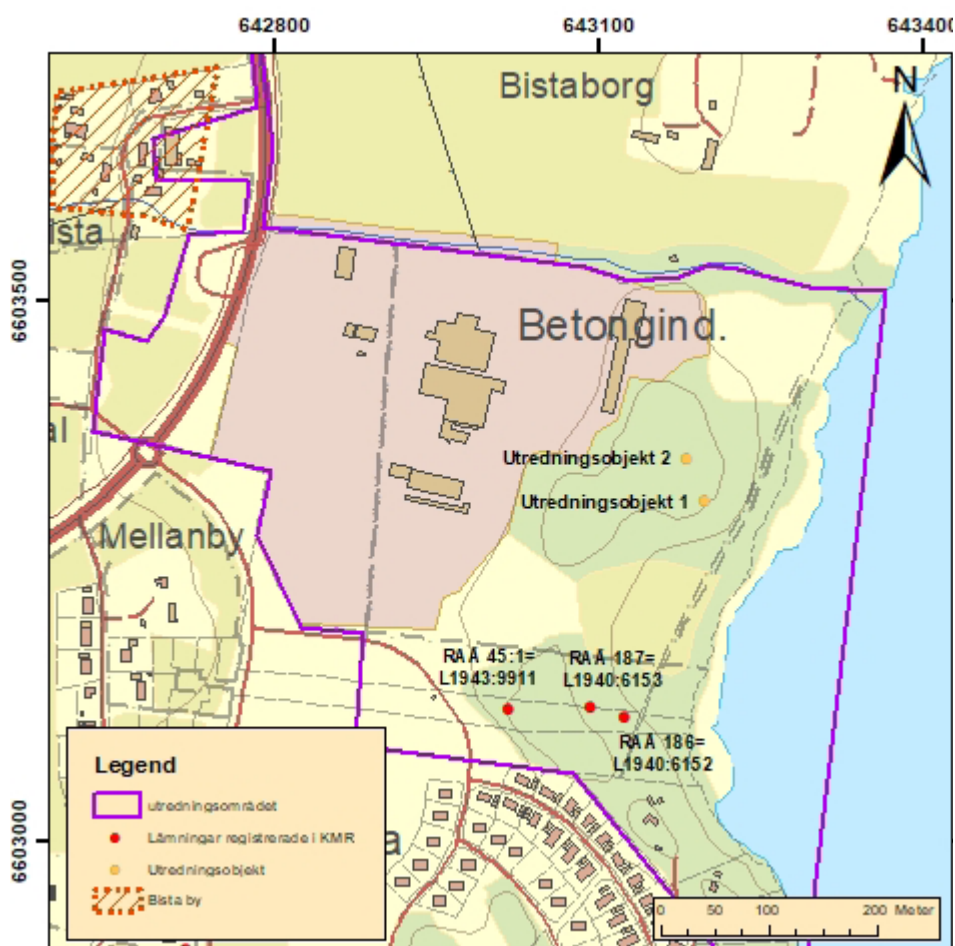
En del av utredningsområdet sträckte sig in i det som en gång har utgjort Bista by med anor från 1400-talet. Denna del utredningsgrävdes ej då platsen är bebyggd, utan dess utbredning bedöms utifrån det historiska kartmaterialet.

Objekt	Typ	Status
Kalmar 186 (L1940:6152)	Backstuga	Ej återfunnen
Kalmar 187 (L1940:6163)	Backstuga	Ej återfunnen
Objekt 1	Boplatssläge	Ej fornlämning
Objekt 2 (L2019:835)	Stensättning	Fornlämning
Bista by (L2021:2185)	Bytomt	Ingen antikvarisk bedömning

Tabell 1. Utredda lämningar/objekt inom utredningsområdet.

Inledning och bakgrund

Företaget Bista Målarstad AB planerar för bostäder i ett område strax sydöst om Bålsta tätort. Huvuddelen av området, cirka 25 hektar, har genomgått en utredning etapp 1 tidigare bestående av kartanalys och fältinventering (Hermodsson 2011). I utredningen från 2011 identifierades två backstugor i analysen av historiska kartor över området. De två backstugorna, Kalmar 186 och Kalmar 187, kunde dock inte lokaliseras och identifieras i fält, varför de i denna etapp 2-utredning har eftersökts med utredningsgrävning. Vid fältinventeringen 2011 identifierades även ett boplatssläge och en möjlig stensättning (objekt 1 och objekt 2). Bägge skulle inom ramen för etapp 2 utredas för att fastställa antikvarisk status. Det område som utreddes 2011 var cirka 25 hektar stort men har nu utvidgats något i väster. Det nytillkomna området är cirka 2,7 hektar stort och berördes av utredningens etapp 1 och, vid behov, etapp 2.

Figur 2. Objekt 1 och objekt 2 (L2019:835) samt de två backstugorna Kalmar 186 (L1940:6152) och Kalmar 187 (L1940:6163) har utredningsgrävts. Utbredningen av Bista by (L2021:2185) är tolkad utifrån storskifteskartan från 1809 då byn hade som störst utbredning. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:7 000.

Målsättning och metod

Syftet med den kompletterande utredningens steg 1 (inom den utvidgade ytan) var att klargöra om synliga fornlämningar, möjliga fornlämningar eller övriga kulturhistoriska lämningar fanns inom utredningsområdet. Påträffade lämningar skulle även preliminärt avgränsas.

Syftet med utredningens steg 2 var att pröva de lämningar eller boplatslägen som tidigare noterats, där eventuell fornlämningsstatus inte kunde avgöras utan sökschaktsgrävning eller handgrävning.

Det nytillkomna området i väster och sydväst var cirka 2,7 hektar stort och bestod till största delen av uppodlad och/eller planerad mark. Det berördes av utredningens steg 1 (kartanalys och fältinventering). Om denna påvisade objekt eller boplatslägen skulle dessa utredas vidare i steg 2 (sökschaktning). De lämningar och möjliga lämningar som framkom vid 2011 års utredning gick ej att fastställa läge och/eller antikvarisk status på varför de behövdes utredas vidare med sökschaktsgrävning, grovrensning/partiell avtorvning och fältinventering.

De objekt som utredningsgrävdes var följande:

- **Objekt 1. Boplatsläge.** Storleken på läget hade inte definierats vid den tidigare gjorda steg 1-utredningen. För att avgöra om det rörde sig om en boplat och göra en preliminär avgränsning planerades att omkring 200 m² schakt att undersökas.
- **Objekt 2. Möjlig stensättning.** För att avgöra om det rörde sig om en säker stensättning skulle så mycket som behövdes, uppskattningsvis omkring 30 m², att torvas av och rensas.
- **Kalmar 186 och Kalmar 187. Backstugor, uppgift om.** För att återfinna platsen för de två eventuella backstugorna planerades omkring 200–250 m² schakt öppnas inom ett drygt 1 000 m² stort område.

Topografi och fornlämningsmiljö

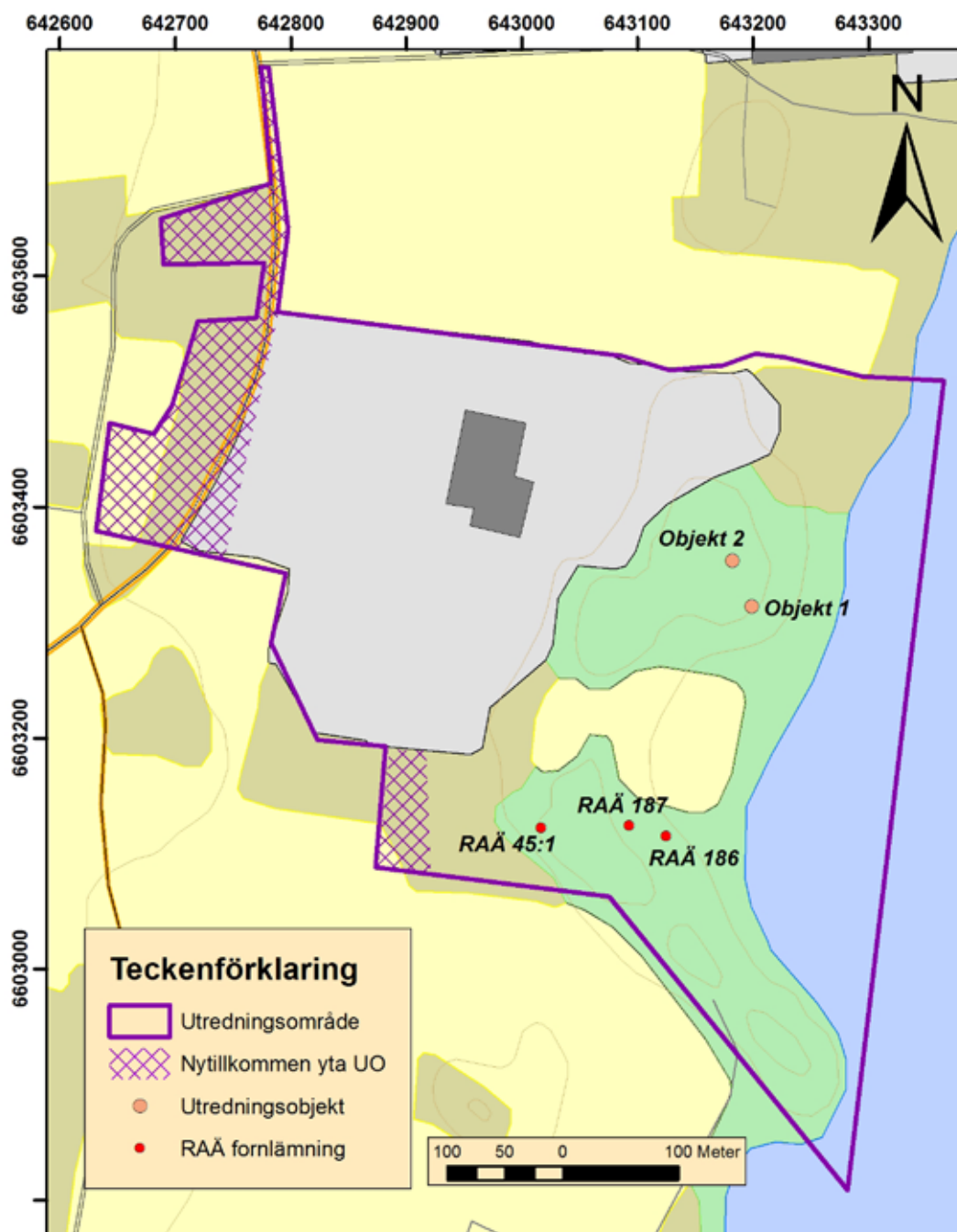
Området ligger väster om den stora Kalmarviken strax sydsydväst om Bålsta tätort. Viken har ända sedan forntiden varit en viktig farled i Mälaren. Dessutom har den varit en viktig sidoled till Almarestäket, som fortfarande är en farbar sjöled mellan Uppsala och Mälaren. Vattenvägen norrut i Kalmarviken började snöras av på grund av landhöjningen för drygt 2 000 år sedan. Näset som sträcker sig från Kalmarviken och Kalmarsand i söder till Lilla Ullfjärden i norr heter Draget. Namnet kommer från att man förr hade stockanordningar för att kunna dra båtar över näset när det började grundas upp. Draget har genom sitt strategiska läge varit en viktig knutpunkt och passagen har skyddats av en fornborg invid näsets norra ända (Skansborgen).

Området utgörs dels av öppen odlingsmark, dels av skogbevuxen, svagt kuperad mark närmast Mälaren. Höjden över havet varierar mellan 5 och 15 meter. Jordarterna inom utredningsområdet är varierande med partier av urberg, glacial lera, postglacial finlera och sandig morän. I områdets nordvästra del finns ett större industrikomplex (betong-industri) kring vilken marken är tydligt avplanad. Området angränsar ett område med småhusbebyggelse i söder och åkermark i norr.

Området har tidigare legat under Frösunda. Några av områdets äldsta historiska bebyggelse är de två backstugorna Kalmar 186 och Kalmar 187 som finns med på härads-ekonomiska kartan 1859–1863 (Hermodsson 2011). I anslutning till den i KMR markerade platsen för backstugorna finns även en ensamliggande stensättning (Kalmar 45:1).

Omkring 250 meter mot norr, från platsen för backstugorna, identifierades vid 2011 års inventering en möjlig stensättning (objekt 2) placerad i anslutning till ett boplatsläge (objekt 1). Stensättningen ligger på ett mindre höjdläge cirka 100 meter väster om nuvarande strandlinje.

Det nytillkomna området ligger delvis inom Bista bys ägor. Bista by finns belagd i kartmaterial från 1693 och i arkiv redan på 1400-talet (Svenskt ortnamnsregister). Utredningsområdet sträcker sig in i den sydöstra delen av byn.

Figur 3. Utredningsområdet markerat med lila. Den skrafferade delen i väster och sydväst är de nytillkomna ytorna på sammanlagt 2,7 bektar. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:6 000.

Genomförande

Utredningen inleddes med en kartanalys över området. Då den största delen av området redan hade analyserats var det främst kartor över de nytillkomna ytorna som studerades. Studien genomfördes på det material som var tillgängligt via Lantmäteriets e-tjänst Historiska kartor. Kartor från Rikets allmänna kartverks arkiv, Lantmäteristyrelsens arkiv och Lantmäterimyndigheternas arkiv gick igenom. Från Sveriges geologiska undersökning (SGU) hämtades strandnivåkartor och jordartskartor. Fornlämningsbilderna och terrängskuggningskartor kontrollerades i Fornminnesregistret (FMIS). Uppgifter rörande Bista by kontrollerades i Svenskt ortnamnsregister. Rapporten *Torresta-Talltorp och S:t Erik* (Hermodsson 2011) och där i hänvisade referenser låg till grund för arbetet.

Vidare utfördes en fältinventering av de nytillkomna ytorna samt en översiktlig kontroll av de objekt som senare skulle komma att utredningsgrävas. Då inga spår av de två backstugorna kunde identifieras vare sig vid den första fältinventeringen 2011 och den nuvarande, och senare inte heller vid utredningsgrävningen, inventerades det skogsområde, inom vilka markeringarna för dessa låg, på nytt för att se om spår av backstugorna kunde identifieras på andra platser än de som var utpekade i FMIS. På grund av den mycket kraftiga växtligheten av bland annat törnrossnår kunde dock inte hela ytan inventeras.

Vidare utredningsgrävdes objekt 1 (boplatssläget) med nio schakt (figur 6, bilaga 1–2) och objekt 2 (stensättningen) grovrensades och avgränsades.

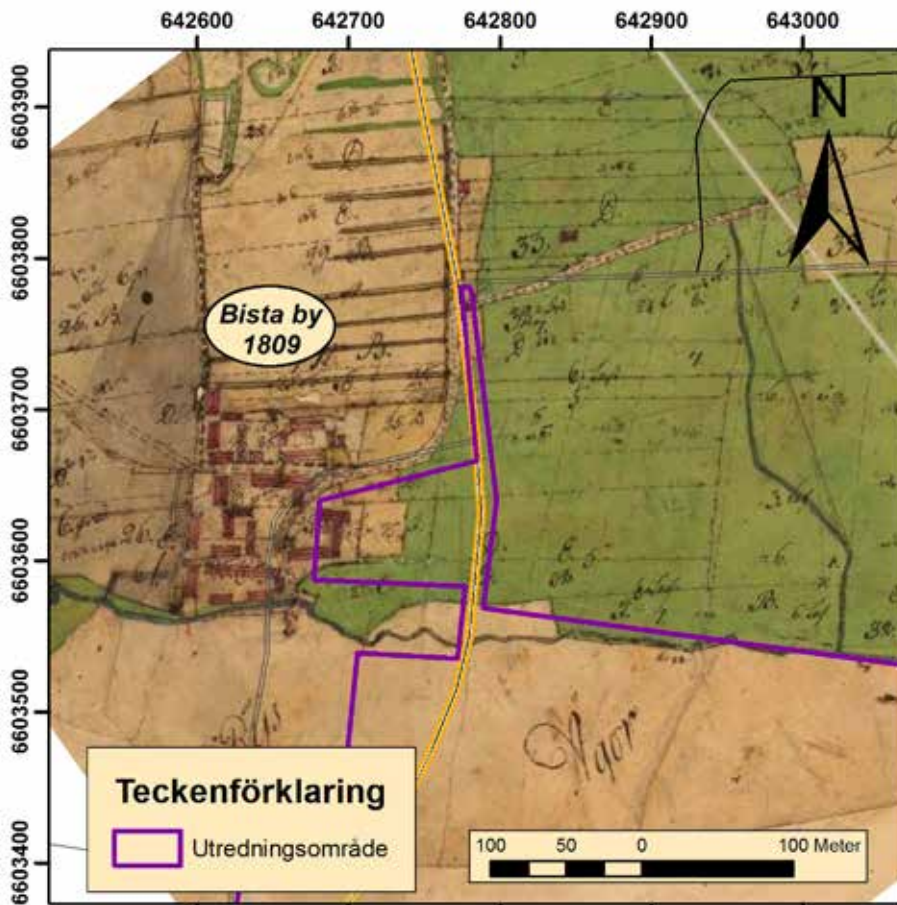
Utredningsresultat

Kartanalysen över de nytillkomna ytorna visade inte på några ytterligare lämningar/objekt av kulturhistoriskt intresse utöver de i området kring Bista/Lilla Bista. Inom de nytillkomna ytorna kunde inget som motiverade utredningsgrävning identifieras. Utredningsområdet sträcker sig delvis in i Bista by, vilken har anor från 1400-talet, men den yta som ligger inom utredningsområdet är bebyggd med ett större hus samt en avschaktad parkeringsplats. De övriga ytorna inom den nytillkomna delen bedömdes inte rymma något av antikvariskt intresse.

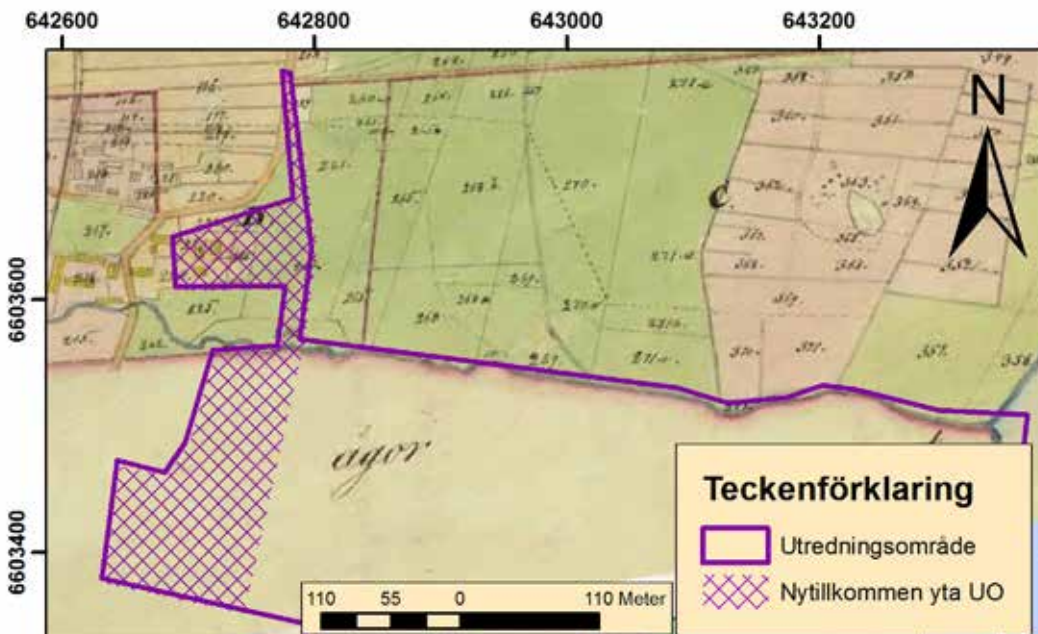
De två backstugorna Kalmar 186 och Kalmar 187 kunde ej identifieras vid fältinventeringen. Det skogbevuxna området inom vilka backstugorna ska ha legat var stundtals mycket kraftigt bevuxet med täta, snåriga buskage vilka omöjliggjorde en fulltäckande besiktning. Inga spår efter husgrunder eller andra indikatorer kunde konstateras på platsen. Avverkning och utredningsgrävning förlades då till ytor kring FMIS-markeringarna för Kalmar 186 och Kalmar 187. Utredningsgrävningen utfördes med grävmaskin. Sammanlagt 13 schakt grävdes i anslutning till markeringarna (figur 6, bilaga 1–2). Inte i något schakt framkom några spår efter vare sig förhistorisk eller historisk aktivitet.

Objekt 1 (boplatssläget) utredningsgrävdes med nio schakt (figur 6, bilaga 1–2). Inte i något schakt framkom några spår efter vare sig förhistorisk eller historisk aktivitet. Objekt 1 bedöms därför ej utgöra en fornlämning.

Objekt 2 (stensättningen) torvades delvis av och partier grovrensades. Objekt 2 bedömdes vara en stensättning, närmast cirkulär, cirka 6 meter i diameter och cirka 0,2–0,4 meter hög, med en gles och inte särskilt vållagd stenpackning. Stenmaterialet i packningen varierade stort (0,1–0,7 meter stora) varav flera stenar bedömdes vara markfasta. Objekt 2 hade även en fyllning av mycket homogen, fin siltig sand vilken tolkades vara påförd.

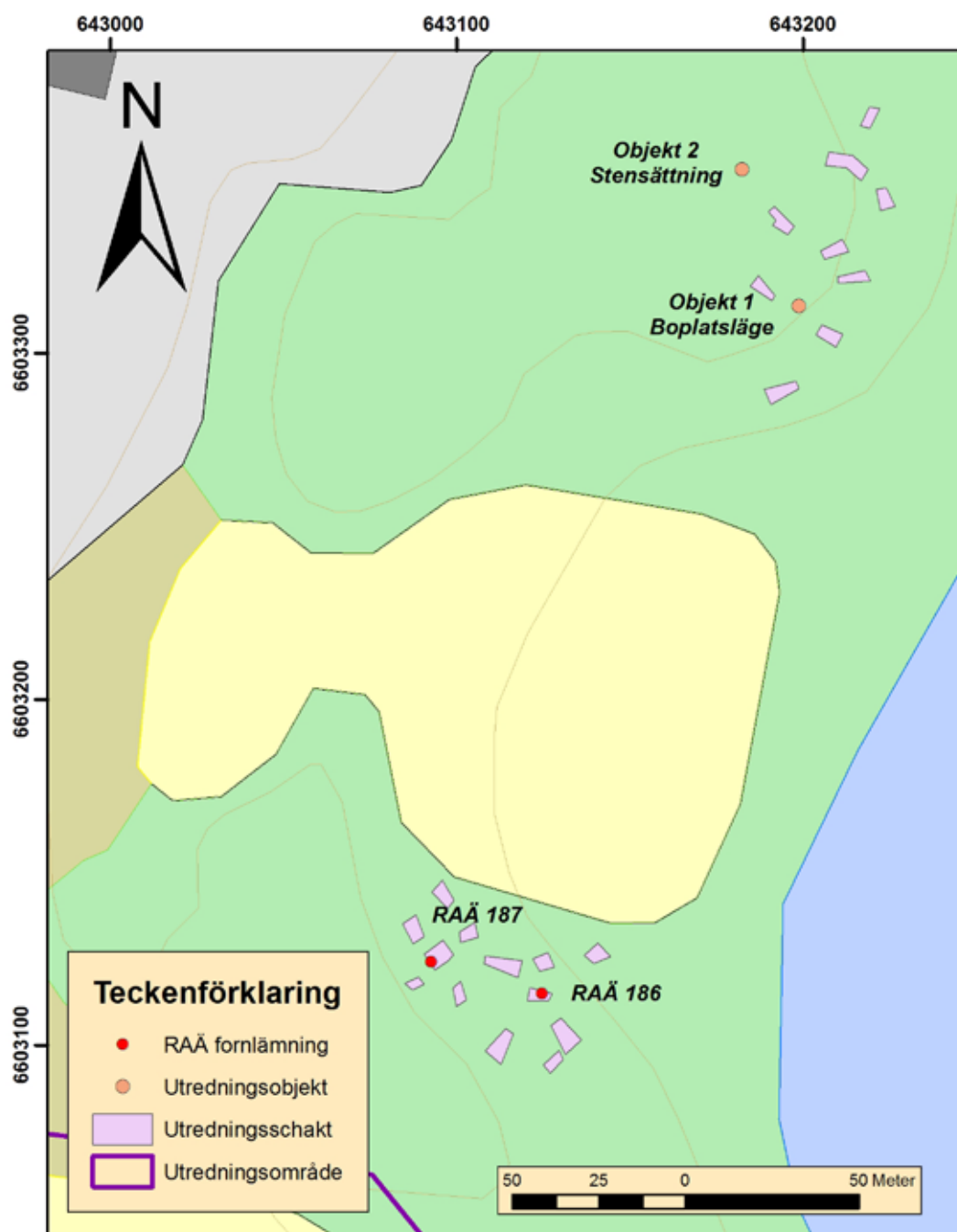
Figur 4. Utredningsområdet och den moderna, mer utträtade, vägen ovanpå storskifteskartan från 1809. Skala 1:5 000.

Figur 5. Den nordvästra delen av det nyttillkomna utredningsområdet sträcker sig in i Bista by. Presenterat ovanpå låga skifteskartan från 1848. Skala 1:6 000.

Runt objekt 2 grävdes ett par mindre referensrutor för att kontrollera den naturliga undergrunden. I rutorna framkom ej den homogena fina siltiga sanden som fanns i fyllningen, utan kornstorleken var mer blandad. I några av de utredningsschakt (schakt 20–22) som grävdes öster om objekt 2 fanns däremot samma homogena, siltiga sand, varför det tolkas som att fyllningen mellan stenarna i packningen troligen är tagen från detta område. Objekt 2 bedöms vara en fornlämning.

I närheten av objekt 2 kontrollerades ett par övriga stensamlingar i syfte att avgöra om även dessa kunde utgöra arkeologiska objekt. Ingen av dessa tolkades som gravar utan som naturliga samlingar av sten.

Figur 6. De grända schakten kring respektive utredningsobjekt markerade med rosa. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:2 000.

Figur 7. Objekt 2 innan avtorvning. Foto från öster.

Figur 8. Den södra kanten av objekt 2 vid avtorvning. Foto från öster.

Tolkning och utvärdering

Inom utredningsområdet grävdes sammanlagt 22 utredningsschakt – 13 vid Kalmar 186 och Kalmar 187 samt nio vid objekt 1 (boplatsläget). Inte i något schakt framkom lämningar eller fynd av antikvariskt intresse.

De backstugor som syns på den häradseconomiska kartan från 1859–1863 bedöms därför antingen ha tagits bort eller att de ej har legat inom det närmaste området kring platserna som är markerade i KMR då inga spår av stugorna, eller mänskliga aktiviteter, kunde identifieras. Då åkermark tar vid norrut från dessa finns det en möjlighet att backstugornas egentliga läge är högre upp i terrängen, söder om markeringarna eller att de legat i åkermarken och att synliga spår kan ha plogats bort. Området på höjden är tätt bevuxet med olika sorters lövträd och mycket täta buskage vilket försvårade, och stundtals omöjliggjorde, en täckande inventering av området. Då området på höjden inte planerades att bebyggas och då exploatören ansåg att skogsområdet var värt att bevaras som grönområde utfördes ingen ytterligare avverkning eller utredningsgrävning än i anslutning till de markerade platserna i KMR för backstugorna.

Objekt 2 (stensättningen) tolkas som en ensamliggande stensättning och utgör en fornlämning. Inga övriga gravar kunde identifieras i närheten. Objekt 2 bör även ses som en områdesmarkör då den under järnåldern torde ha varit synlig från den då närbelägna Kalmarviken.

Den arkeologiska utredningen har utförts enligt undersökningsplan.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Rikets allmänna kartverks arkiv

Kalmarsand J1112-75-2, häradsekonomska kartan 1859–1863

Lantmäteristyrelsens arkiv

Kalmar socken, Bista nr 1–6, geometrisk avmätning 1693

Kalmar socken, Bista nr 1–6, laga skifte 1848

Lantmäterimyndigheternas arkiv

03-KAL-32, storskifte 1809

Otryckta källor

<https://www.svenskakyrkan.se/habopastorat/kalmar-kyrka>

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

http://apps.sgu.se/kartgenerator/maporder_sv.html

<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret/sok-i-registret.html>

Litteratur

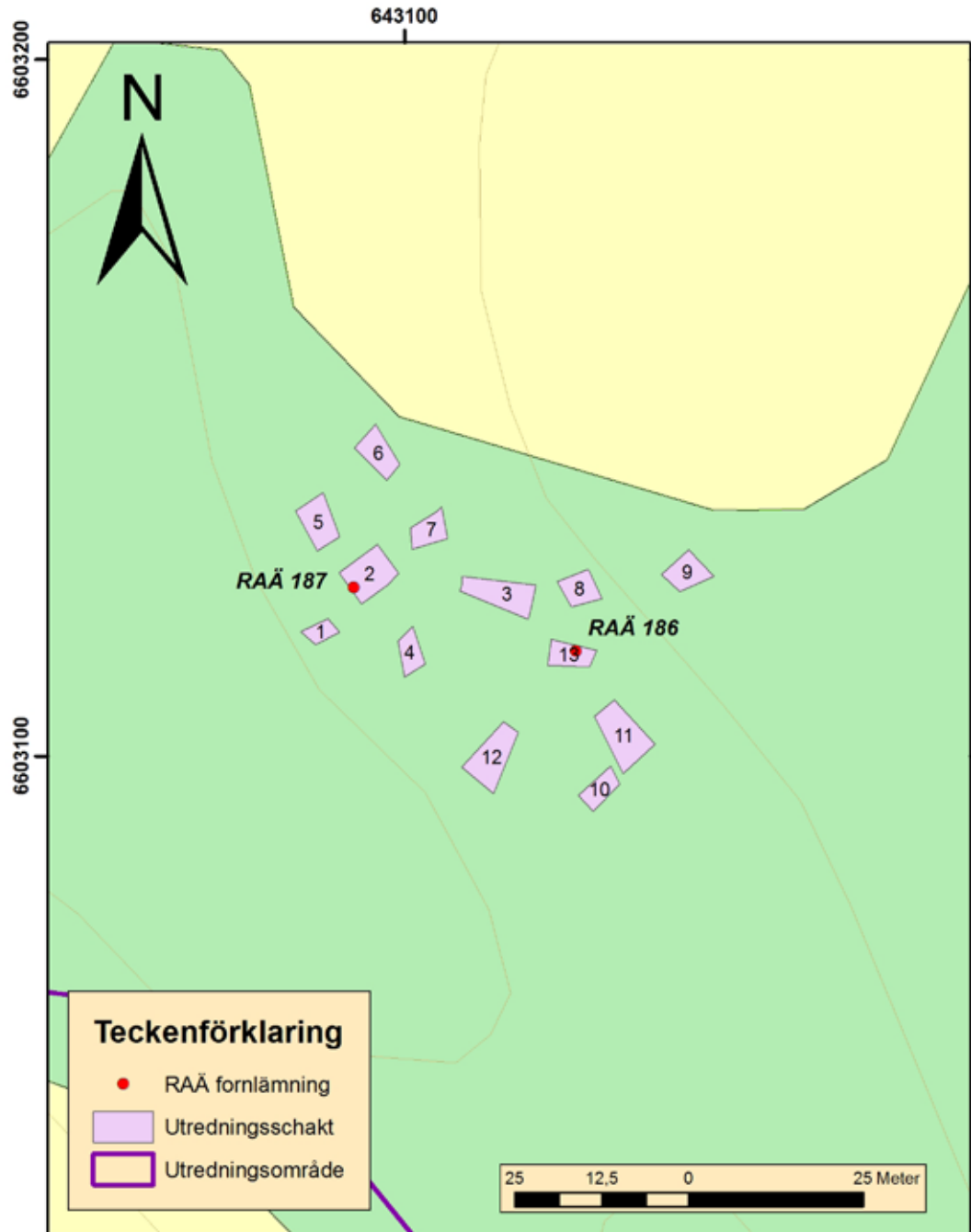
Hermodsson, Ö. 2011. *Torresta-Talltorp och S:t Erik*. Arkeologisk utredning steg 1. Torresta, Talltorp, Viby, Vibylund, Tureberg, Bistaborg och Frösunda. Kalmars socken. Håbo kommun. Uppland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2011:43.

Tekniska och administrativa uppgifter

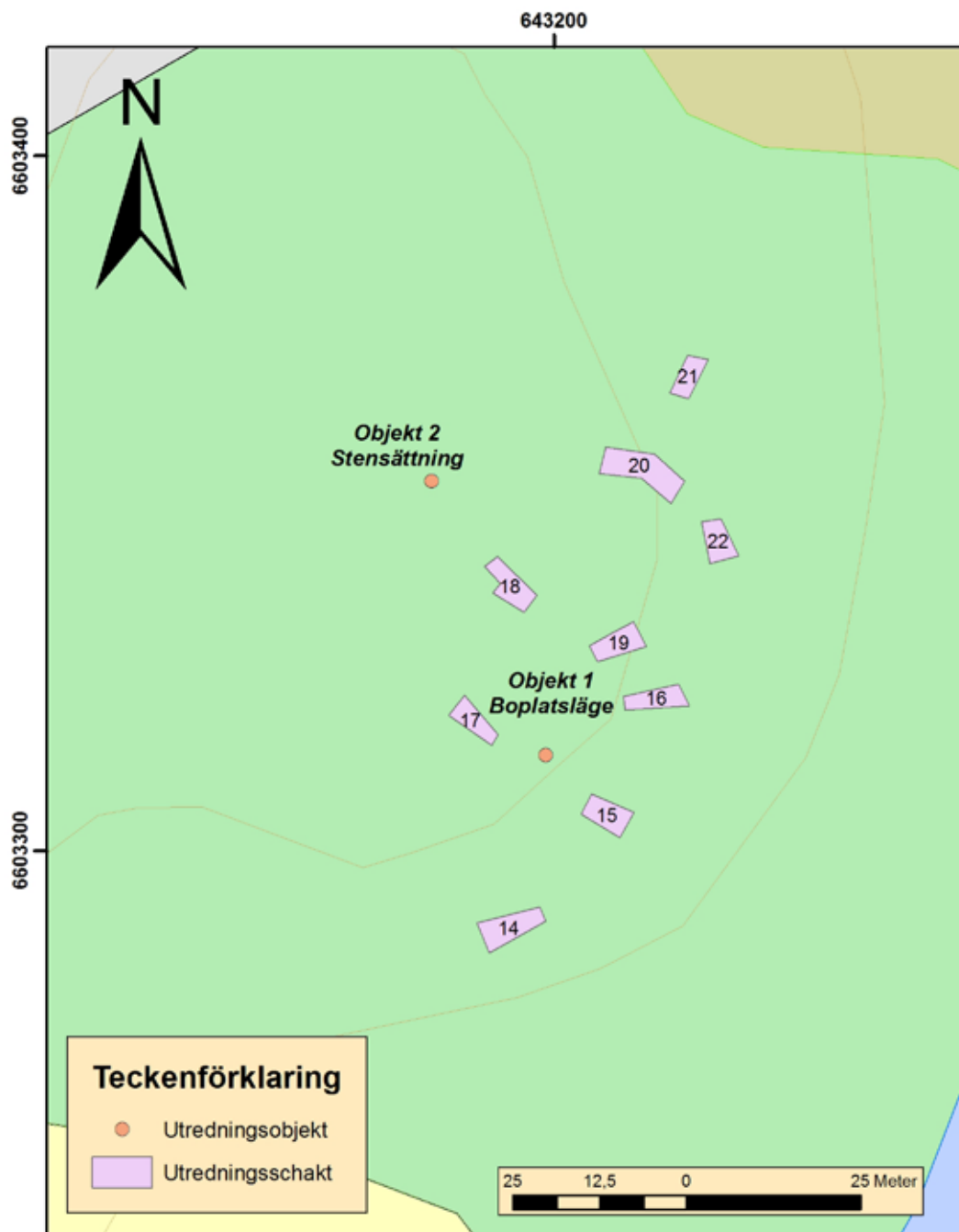
<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM17069
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-7392-16, 2017-08-21
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk utredning etapp 1 och 2
<i>Undersökningsperiod:</i>	6 september och 16–18 oktober 2017
<i>Personal:</i>	Ellinor Sabel Reidar Magnusson
<i>Landskap:</i>	Uppland
<i>Län:</i>	Uppsala
<i>Kommun:</i>	Håbo
<i>Socken:</i>	Kalmar
<i>Fastighet:</i>	Bista 16:1 m.fl.
<i>Fornlämning:</i>	–
<i>Fastighetskarta:</i>	11H0j NÖ
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X6603350/Y643180
<i>Höjdsystem:</i>	–
<i>Inmätningmetod:</i>	GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Inga dokumentationshandlingar utöver denna rapport.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd påträffades.

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Marksdrag och topografiskt läge	LxB (m)	Djup (m)	Beskrivning	Anläggningar	Fynd
1	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	4x3	0,2	Vegetationsskikt följt av sandig silt.	Inga	Inga
2	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	6x5	0,1–0,2	Vegetationsskikt följt av sandig silt.	Inga	Inga
3	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	10,5x2,5–4,5	0,2–0,3	Vegetationsskikt följt av sandig silt.	Inga	Inga
4	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	5x2,5	0,1–0,2	Vegetationsskikt följt av sandig silt.	Inga	Inga
5	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	4,5x6	0,2–0,3	Vegetationsskikt följt av sandig silt, lerigt mot botten.	Inga	Inga
6	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	6x3,5–4,5	0,2–0,3	Vegetationsskikt följt av lerig silt.	Inga	Inga
7	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	5x4–4,5	0,2–0,3	Vegetationsskikt följt av lerig silt.	Inga	Inga
8	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	4,5x4	0,1–0,2	Vegetationsskikt följt av lerig silt.	Inga	Inga
9	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	5x3,5–4,5	0,2–0,3	Vegetationsskikt följt av lerig silt.	Inga	Inga
10	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	6x2,5	0,2–0,3	Vegetationsskikt följt av lerig silt.	Inga	Inga
11	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	8x4–6	0,3–0,4	Vegetationsskikt följt av lerig silt.	Inga	Inga
12	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	8,5x4,5–5,5	0,2–0,25	Vegetationsskikt följt av lerig silt.	Inga	Inga
13	Skogsmark vid Kalmar 186 och 187	6x2,5–3,5	0,2	Vegetationsskikt följt av lerig silt och ett par större stenar.	Inga	Inga
14	Gles skogsmark, objekt 1	9x2,5–3,5	0,3	Vegetationsskikt följt av siltig lera.	Inga	Inga
15	Gles skogsmark, objekt 1	6x3,5–4	0,3	Vegetationsskikt följt av siltig lera med litet inslag av småsten.	Inga	Inga
16	Gles skogsmark, objekt 1	8x2–3	0,2	Vegetationsskikt följt av siltig lera med litet inslag av småsten.	Inga	Inga
17	Gles skogsmark, objekt 1	7,5x2–3,5	0,2–0,3	Vegetationsskikt följt av siltig lera med inslag av sten.	Inga	Inga
18	Gles skogsmark, objekt 1	8,5x2,5–4	0,2–0,4	Vegetationsskikt följt av mycket lucker silt och ett fåtal stenar.	Inga	Inga
19	Gles skogsmark, objekt 1	7x3–3,5	0,3–0,4	Vegetationsskikt följt av siltig lera med inslag av sten.	Inga	Inga
20	Gles skogsmark, objekt 1	10x4	0,3–0,5	Vegetationsskikt följt av mycket lucker, fin, siltig sand med litet inslag av sten.	Inga	Inga
21	Gles skogsmark, objekt 1	6x3	0,3–0,4	Vegetationsskikt följt av mycket lucker, fin, siltig sand med litet inslag av sten.	Inga	Inga
22	Gles skogsmark, objekt 1	5,5x3–4	0,2–0,4	Vegetationsskikt följt av mycket lucker, fin, siltig sand med litet inslag av sten.	Inga	Inga

Schakt 1–13. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:1 000.

Schakt 14–22. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:1 000.